

Niniejsza książka jest jedną z publikacji, które ukazują się z okazji 100-lecia istnienia Uniwersytetu Poznańskiego – dzisiejszego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, wraz z którym rocznicę świętują uczelnie wywodzące się z UP: Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego, Uniwersytet Przyrodniczy oraz Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego¹. Publikacja poświęcona jest ludziom, którzy wnieśli znaczący wkład w powstanie i rozwój Uniwersytetu Poznańskiego i jego kontynuatora – UAM. Obejmuje upamiętnienia uczonych ze stuletniej historii Uniwersytetu – zarówno te znajdujące się w Poznaniu, jak i w Polsce oraz poza jej granicami². Na książkę składają się biogramy ponad dwustu uczonych, opisy poświęconych im upamiętnień wraz z odczytami inskrypcji oraz materiał ikonograficzny.

Rok 1918 był w dziejach Polski rokiem szczególnym. Wybuch I wojny światowej dał Polakom nadzieję na to, że po ponad stu latach nieobecności pośród państw europejskich odbudują niepodległe państwo. Oczywista stawała się klęska Niemiec, rozpadła się zmurszała monarchia Habsburgów, zmiecione falą rewolucji runęło państwo carów. Wciąż jednak niewiadomą była przyszłość rozdartych zaborami ziem polskich.

A jednak zahartowani w zmaganiach z państwem pruskim Wielkopolanie nie tylko sformowali dobrze uzbrojone, kompetentnie dowodzone, zwycięskie oddziały powstańcze, ale do odradzającej się Polski wnieśli gotowe projekty ekonomiczno-społeczne, a powołana przez Sejm Dzielnicowy, w grudniu 1918 r., Naczelna Rada Ludowa za

¹ Wśród nich m.in.: *Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919-2019*, pod red. Z. Pilarczyka, Poznań 2019; M. Michalski, *Miejsce Uniwersytetu. Infrastruktura uniwersytecka w przestrzeni miejskiej Poznania i okolic (1919-2019)*, Poznań 2019; M. Franz, T. Janicki, A. Magowska, *Uniwersytet w czasie wojny 1939-1945*, Poznań 2019; *Dzieje Uniwersytetu w Poznaniu w latach 1945-2019*, pod red. S. Jankowiaka i T. Schramma, Poznań 2019; T. Jurek, M. Łuczak, I. Wyszowska, *Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu w latach 1950-2019*, Poznań 2019; *Nestorzy nauki Uniwersytetowi*, pod red. K. Przyszczypkowskiego i I. Cytlak, Poznań 2019.

² Opracowanie to jest efektem kontynuacji badań, rozpoczętych w 2010 r. w związku z pracą magisterską Magdaleny Król zatytułowanej: *Kommemoracje w przestrzeni Uniwersytetu Poznańskiego i Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w latach 1951-2010*, napisaną pod kierunkiem prof. Zbysława Wojtkowiaka, która w 2015 r. została wydana przez UAM. Była ona pierwszym tego typu katalogiem komemoracji Uniwersytetu, jednak z przyjętym wówczas założeniem, ograniczającym badania do obiektów z lat 1951-2010, nie uwzględniła wszystkich upamiętnień.

jeden z priorytetów wolnej Wielkopolski uznała rozwój oświaty, w tym utworzenie Uniwersytetu.

Poziom życia Polaków zamieszkujących ziemie zaboru pruskiego był znacznie wyższy niż w pozostałych zaborach. Niemcy były jednym z najpotężniejszych i najszybciej rozwijających się gospodarczo państw europejskich. Łatwiejszy niż w pozostałych zaborach był dostęp do zdobyczy naukowych i technicznych. A jednak tu właśnie warunki dla rozwoju polskiej inteligencji były najmniej korzystne. Prusy dążyły do pełnej integracji ziem dawnego Wielkiego Księstwa Poznańskiego z państwem niemieckim, m.in. przez eliminację języka polskiego z przestrzeni publicznej. Ustawodawstwo pruskie ograniczało działalność polskich organizacji, których celem było zachowanie tożsamości narodowej.

Sprzeciw wobec antypolskiej polityki pruskiej przybrał formę pracy organicznej, legalnej działalności, zmierzającej do podniesienia poziomu oświaty oraz gospodarczej aktywności Polaków. Powstałe w 1841 r. Towarzystwo Pomocy Naukowej fundowało niezamożnej młodzieży stypendia, dzięki którym wielu Polaków zdobywało średnie lub wyższe wykształcenie³. Wobec braku w Poznaniu szkoły wyższej, powołane w 1857 r. Towarzystwo Przyjaciół Nauk Poznańskie stało się namiastką uniwersytetu i organizacją z własnym dorobkiem naukowym, wydawnictwem, bogatymi zbiorami i biblioteką.

W 1913 r. utworzono w Poznaniu Towarzystwo Wykładów Naukowych, które w styczniu 1918 r. przekształcono w dwuletnie Humanistyczne Kursy Naukowe, działające na wzór uczelni wyższej. Słuchacze tych kursów mogli kontynuować naukę na uniwersytetach istniejących w Polsce. Czołowi przedstawiciele nielicznej inteligencji wielkopolskiej nie mieli jednak wątpliwości, że utworzenie uniwersytetu w Poznaniu jest dziejową koniecznością.

W tym właśnie środowisku zrodziła się inicjatywa założenia uniwersytetu. 11 listopada 1918 r. powstała Komisja Organizacyjna Uniwersytetu Polskiego w Poznaniu pod przewodnictwem prezesa TPNP prof. Heliodora Święcickiego. W jej skład wchodził: doc. dr Józef Kostrzewski (sekretarz), ks. dr Stanisław Kozierowski i doc. dr Michał Sobeski. Załącznikiem Uniwersytetu Poznańskiego był Wydział Filozoficzny, utworzony 30 stycznia 1919 r. dekretem Komisariatu NRL. Dzień później o tym fakcie Komisariat NRL poinformował MWRiOP w Warszawie. Pierwsza rada wydziału odbyła się 4 kwietnia.

Naczelnym zadaniem Komisji Organizacyjnej było skompletowanie kadry profesorskiej. Zapraszani byli naukowcy ze znaczącym dorobkiem naukowym z innych uczelni krajowych i zagranicznych, jak też młodzi uczeni ze stopniami doktorskimi czy po uzyskaniu na innych uczelniach habilitacji⁴. Związali oni z powstającym Uniwersytetem Poznańskim swoją dalszą karierę akademicką, niektórzy z nich sprawowali później funkcje rektorów.

³ W. Molik, *Inteligencja polska w dziewiętnastowiecznym Poznaniu. Liczebność i struktura zawodowa*, KMP 1998, nr 2, s. 9-11.

⁴ A. Kwilecki, I. Kwilecka, L. Trzeciakowski, B. Wysocka, *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w latach 1857-1981*, [w:] *Veritate et scientia. Księga pamiątkowa w 125-lecie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, pod red. A. Gąsiorowskiego, Warszawa – Poznań 1982, s. 10-38; B. Wysocka, *Inteligencja w życiu kulturalnym Poznania w dwudziestoleciu międzywojennym*, KMP 1998, nr 2, s. 107-119.

„Wobec szczupłości kadr profesorskich na niektóre katedry (...), powołano jako zastępców profesorów naukowców ze stopniem doktora, stawiając warunek rychłego przeprowadzenia habilitacji”⁵. Dzięki przybyłym do Poznania uczonym, wśród których byli m.in. Stefan Horoszkiewicz (Kraków), Konstanty Hrynakowski (Sztokholm), Adam Wrzosek (Kraków), Florian Znaniecki (Chicago), stał się UP znaczącym w Polsce ośrodkiem akademickim.

Inauguracja pierwszego roku akademickiego, 7 maja 1919 r., uznawana jest za dzień narodzin Uniwersytetu, nazwanego z inicjatywy NRL Wszechnicą Piastowską, a od 10 kwietnia 1920 r. na wniosek Senatu uczelni – Uniwersytetem Poznańskim. Kolejna zmiana nazwy nastąpiła 24 grudnia 1955 r., kiedy to nadano Uniwersytetowi imię Adama Mickiewicza.

Wybuch wojny wstrzymał rozwój poznańskiej uczelni, ale sama uczelnia nie przetrwała swojej działalności. 24 listopada 1940 r. w Warszawie powołany został do życia Uniwersytet Ziemi Zachodnich, konspiracyjna kontynuacja Uniwersytetu Poznańskiego. Podjęto na nim zajęcia dydaktyczne (także w filiach), prowadzono badania i nadawano stopnie naukowe⁶. Wiosną 1941 r., z inicjatywy profesorów, którzy na skutek działań wojennych znaleźli się w Anglii, uruchomiono na Uniwersytecie w Edynburgu Polski Wydział Lekarski z polskimi prawami akademickimi, a od roku 1943 również studia medycyny weterynaryjnej.

Wielu pracowników naukowych Uniwersytetu poniosło śmierć z rąk okupanta niemieckiego i radzieckiego (Fort VII w Poznaniu oraz inne obozy koncentracyjne i zagłady, Katyń, Charków), a licznych wysiedlono do Generalnego Gubernatorstwa.

Mimo znacznych strat osobowych, w trudnych warunkach materialnych UP już w kwietniu 1945 r. ponownie podjął działalność dydaktyczną. Wielu zasłużonym dla Uniwersytetu profesorom uniemożliwiono jednak kontynuację pracy naukowej, a przede wszystkim dydaktycznej, usuwając ich z uczelni bądź likwidując kierowane przez nich katedry. Wprawdzie od 1956 r. mogli oni wracać na utracone stanowiska, jednak nie wszyscy tych powrotów doczekali⁷.

Reorganizacja szkolnictwa wyższego rozpoczęta w 1950 r. doprowadziła do przekształcenia niektórych wydziałów Uniwersytetu Poznańskiego w samodzielne uczelnie – powstała wtedy Akademia Medyczna (obecnie Uniwersytet Medyczny) i Akademia Wychowania Fizycznego, a w 1951 r. Wyższa Szkoła Rolnicza (obecnie Uniwersytet Przyrodniczy), które dziś piszą już swoje historie.

Celem publikacji jest przedstawienie upamiętnień uczonych związanych w latach 1919-1955 z Uniwersytetem Poznańskim i w latach 1955-2019 z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Uwzględniono w niej również profesorów uczelni powstałych po reorganizacji Uniwersytetu, którzy już na UP byli samodzielnymi pracownikami naukowymi.

⁵ T. Schramm, *Profesura poznańska – Schrammowie i Rutkowscy*, KMP 1998, nr 2, s. 302.

⁶ Tajny UZZ miał siedzibę w Warszawie i filie w Grodzisku Mazowieckim, Krakowie, Ostrowcu Świętokrzyskim, Częstochowie, Kielcach, Jędrzejowie, Milanówku i Radomsku.

⁷ T. Schramm, *Kilka mniej znanych kart z dziejów Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań [1994].

Jako kryterium wpisania nazwiska do katalogu upamiętnień przyjęto status samodzielnego pracownika nauki (profesor, docent, doktor habilitowany). Ujęto też pracowników nauki, którym wybuch wojny uniemożliwił obronę gotowych habilitacji⁸.

W katalogu znalazły się także osoby nieposiadające w okresie zatrudnienia na UP habilitacji i zajmujące stanowisko zastępcy profesora, a upamiętnione za wybitne osiągnięcia i kompetencje naukowe⁹. Wyjątkowo, w uznaniu zasług dla nauki i kultury oraz z uwagi na liczne upamiętnienia uwzględniono też Stanisława Barańczaka, adiunkta w Zakładzie Teorii Literatury Instytutu Filologii Polskiej UAM.

Przedstawienie i omówienie komemoracji poprzedzono biogramem upamiętnionej osoby. Podano w nim specjalizację oraz okres, w którym upamiętniona osoba była samodzielnym pracownikiem naukowym, tzn. docentem lub profesorem wyłącznie na naszym Uniwersytecie (choć niektórzy posiadali status profesora wcześniej na innych uczelniach), aż do przejścia na emeryturę lub na inną uczelnię. Nie uwzględniono okresu zatrudnienia po przejściu profesorów na emeryturę, mimo kontynuacji przez niektórych pracy naukowej na UAM.

W przypadku osób zmarłych podczas wojny datę śmierci uznano za równoznaczną z ustaniem zatrudnienia.

Podjęcie pracy przez profesorów na Uniwersytecie wraz z zakończeniem wojny lub wkrótce potem, traktowano jako kontynuację wcześniejszego zatrudnienia.

W biogramie wskazano datę uzyskania docentury lub profesury oraz wymieniono zakres działalności naukowej. Następnie podano osiągnięcia i ważniejsze publikacje oraz informacje dotyczące członkostwa i pełnionych funkcji w instytucjach i towarzystwach naukowych. Nie uwzględniono odznaczeń państwowych. Biogram zamykają informacje o dacie, okolicznościach i miejscu śmierci oraz pochówku.

Jeśli uczony został pochowany w miejscowości, w której zmarł, nie powtarza się jej nazwy. Wyjątek stanowią dwie nekropolie poznańskie, ponieważ oficjalne nazewnictwo tych cmentarzy zawiera w sobie nazwę miasta.

Pod biogramami zamieszczono podstawową literaturę dotyczącą osoby upamiętnionej. Wszystkie upamiętnienia, będąc źródłem informacji o wybitnych postaciach związanych z Uczelnią, kształtują poczucie wspólnoty i uczestnictwa w stuletniej już historii Uniwersytetu.

Głównym celem przyświecającym powstawaniu upamiętnień jest uhonorowanie uczonych i ich dorobku naukowego, tak by spuścizna przez nich pozostawiona stanowiła źródło inspiracji dla kolejnych pokoleń.

Wybór upamiętnionych postaci to także wybór wartości, przez nich uosabianych, które stanowią konstytutywny czynnik współczesnej tożsamości środowiska uniwersyteckiego.

⁸ Zob. Feliks Krawiec, Tadeusz Krokowski, Władysław Okiński, Franciszek Witaszek. Szczególnym przypadkiem jest doc. M. Kniat, habilitował się w 1944 r. na UZZ, tytuł docenta na UP nadano mu pośmiertnie w 1945 r.

⁹ Felicjan Cieszkowski-Dembiński, Kazimierz Gawęcki, Leon Mroczkiewicz, Helena Nieć, Stanisław Prosiński, Stanisław Weres, Waclaw Zembal.

Choć najwięcej komemoracji uczonych UP i UAM znajduje się w przestrzeni uczelni, wiele z nich, np. tablice pamiątkowe, pomniki, pomniki-ławeczki umiejscowionych jest w przestrzeni miast, miasteczek i wsi. Dzięki temu mają szansę dotrzeć także do szerszego grona odbiorców, również tych niezwiązanych z Uniwersytetem.

Dla instytucji wybierających swojego patrona ważne są wspólne z nim pole zainteresowań i cele. Poprzez wybranie go dają wyraz szacunku dla naukowej pracy uczonego i wyznawanych przezeń wartości. Dla uczniów patroni ich szkół mogą stanowić autorytet, będąc wzorem do naśladowania i uosobieniem wartości, jaką jest nauka.

Miejsca pamięci (*lieux de memoire*), takie jak cmentarze, ściany pamięci i pomniki z tabliczkami imiennymi przypominają o tragicznych okolicznościach śmierci uczonych, którzy podejmowali działania, niekiedy wymagające poświęcenia życia.

Wszystkie formy upamiętnień osób i wydarzeń, materialne i niematerialne, którym poświęcona jest ta książka, mogą być czynnikami kształtującymi świadomość historyczną oraz tożsamość określonych społeczności, zarówno akademickiej, jak i lokalnych czy regionalnych¹⁰.

Kryterium doboru upamiętnień materialnych zamieszczonych w publikacji była ich dostępność i funkcjonowanie w przestrzeni publicznej.

Katalog upamiętnień sporządzono według następującego porządku: upamiętnienia materialne nieruchome, instytucje i obiekty patronackie z wielorakimi komemoracjami materialnymi (nieruchomymi i ruchomymi), pozostałe upamiętnienia materialne ruchome, upamiętnienia niematerialne, upamiętnienia w nazewnictwie naukowym, tytuł honorowego obywatela miasta. W katalogu nie uwzględniono galerii portretów, nagrobków i ksiąg pamiątkowych.

Upamiętnienia w poszczególnych biogramach są wymieniane według przyjętego schematu, jednak bez wyróżniania powyższych grup.

Pierwszą grupą zgromadzonych i publikowanych w książce komemoracji są upamiętnienia materialne nieruchome, znajdujące się w miejscach publicznych, ogólnodostępnych. Należą do nich pomniki (w tym pomniki-ławeczki), płyty, tablice, tabliczki, płaskorzeźby, popiersia, głazy narzutowe, drzewa pamiątkowe.

Wśród nich cztery popiersia przetrwały II wojnę światową. Dwa przedstawiają pierwszego rektora Uniwersytetu Poznańskiego prof. Heliodora Świącickiego: jedno, wykonane w 1924 r. przez Wandę Rubkiewiczównę, zdobi dziś hol szpitala, któremu profesor patronuje, drugie, dłuta Marcina Rożka z 1934 r., znajduje się w Collegium Minus. Trzecią rzeźbą jest popiersie prof. Szczęsnego Dettloffa, z 1925 r., również autorstwa Marcina Rożka, a czwartą – prof. Stanisława Biernackiego, wykonane przez B. Bielawskiego w 1931 r.

W grupie upamiętnień materialnych nieruchomych najczęstszą formą upamiętnień są tablice i to właśnie one otwierają ewidencję upamiętnień. Tablice umieszczane są

¹⁰ *Antropologia pamięci. Zagadnienia i wybór tekstów*, opr. R. Chymkowski, P. Dobrosielski, P. Majewski, M. Napiórkowski, P. Rodak, R. Sulima, Warszawa 2018; *Pamięć i odpowiedzialność*, pod red. R. Kostro i T. Merty, Kraków – Wrocław 2005; M. Kula, *Nośniki pamięci historycznej*, Warszawa 2002.

w westybulach, korytarzach, również na elewacjach budynków (szkół, kościołów, kolegiów, kamienic), a także na gładziach narzutowych w rezerwach, parkach i na skwerach.

Odsłaniane uroczyście, nie zawsze były potem darzone należytą troską. Zmieniały lokalizacje, a po remontach, w niewyjaśnionych okolicznościach, znikwały z przestrzeni publicznej, jak na przykład upamiętniająca doc. Eugenię Zeyland i prof. Janusza Zeylanda. W przypadku UAM kilka tablic zostało złożonych w magazynach po tym, jak po przeprowadzkach wydziałów nie znaleziono dla nich miejsca w nowych gmachach. Usunięcie ich z przestrzeni publicznej bywa skazaniem na niepamięć ludzi, których honorowały. „Umarłych wieczność dotąd trwa, dokąd pamięcią się im płaci”¹¹.

Żadna z tablic sprzed II wojny światowej nie przetrwała. W literaturze dostępne są o nich jedynie nieliczne informacje lub fotografie (tablice: prof. Heliodora Święcickiego z 1924, prof. Adama Karwowskiego z 1934, prof. Stefana Borowieckiego z 1938 r.). Najstarsze zachowane do dziś odsłonięte były w roku 1944¹², 1945¹³, 1946¹⁴ oraz w 1948¹⁵. Najmłodszym obiektem tej formy upamiętnień jest tablica odsłonięta 18 czerwca 2019 r. w ramach obchodów Jubileuszu Uniwersytetu Poznańskiego¹⁶.

Tablice przedstawiono według następującego porządku: jako pierwsze uszeregowano tablice wspólne znajdujące się w Poznaniu, upamiętniające imiennie, wśród nich w pierwszej kolejności umieszczone w przestrzeni uczelni. Do nich należą też tabliczki imienne, będące częścią komemoracji wspólnych (pomnik, ściana pamięci).

Następnie skatalogowano tablice wspólne bezimiennie (tzw. domyślne). Po nich zamieszcza się tablice imienne indywidualne. W dalszej kolejności przedstawiono tablice z innych miejscowości, również według przyjętego schematu.

Wśród komemoracji wspólnych imiennych są m.in.: tablica oddająca hołd pracownikom UP – ofiarom okupacji niemieckiej i sowieckiej, znajdująca się w holu Collegium Minus¹⁷, płyta upamiętniająca *Wskrzesicielei idei powrotu państwa polskiego na piastowskie ziemie macierzyste* w krągankach kościoła akademickiego Dominikanów, upamiętnienie ofiar „Sonderaktion Krakau” w Collegium Novum UJ w Krakowie, upamiętnienie poświęcone posłom na Sejm II Rzeczypospolitej – ofiarom wojny i okupacji 1939-1945, upa-

¹¹ W. Szymborska *Rehabilitacja*, w: *Wołanie do Yeti*, Kraków 2017, s. 28.

¹² Upamiętniająca istnienie polskich studiów weterynaryjnych na Uniwersytecie w Edynburgu.

¹³ Drewniana tablica upamiętniająca poległych i zamordowanych pracowników Szpitala Wolskiego w latach 1939-1945, wśród nich prof. Janusza Zeylanda, została zastąpiona metalową, odsłoniętą w 1946 r. Dziś obie tablice wiszą w budynku IGiChP (dawny Szpital Wolski).

¹⁴ Tablica upamiętniająca prof. Heliodora Święcickiego w kościele pw. św. Wojciecha w Poznaniu.

¹⁵ Tablica na pomniku ku czci prof. Józefa Rivolego przed gmachem Collegium Cieszkowskich Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.

¹⁶ Upamiętnienie profesorów mieszkających w tzw. domu profesorskim u zbiegu ulic K. Libelta i T. Kościuszki.

¹⁷ Tablica jest upamiętnieniem wszystkich pracowników Uniwersytetu Poznańskiego, którzy zginęli lub zmarli w czasie II wojny światowej. Ponieważ w tej książce zajmujemy się tylko samodzielnymi pracownikami naukowymi, należy mieć nadzieję, że pozostałym wymienionym na tablicy osobom, zostanie poświęcona oddzielna publikacja.

miętnienie polskich Sprawiedliwych wśród Narodów Świata w Yad Vashem w Jerozolimie oraz tabliczki z nazwiskami na ścianach pamięci i pomnikach tak w kraju, jak i za granicą.

W grupie komemoracji domyślnych umieszczono tablice honorujące pamięć osób niewymienionych z nazwiska. Połączono je z osobami na podstawie informacji biograficznych uczonych. Do tych upamiętnień należy m.in. płyta umieszczona na elewacji gmachu PTPN, poświęcona Komisji Organizacyjnej UP. W jej skład wchodził znany z imienia i nazwiska wybitny uczeń: ks. dr Stanisław Kozierowski, doc. dr Józef Kostrzewski, doc. dr Michał Sobeski i przewodniczący Komisji, pierwszy Rektor UP – prof. Heliodor Świącicki.

Kolejne tablice, które bezimiennie upamiętniają wybitnych ludzi Uniwersytetu, zdobią westybul Collegium Maius. Pierwsza z nich przypomina o biologach pracujących w tym gmachu w latach 1933-2007, druga – o istnieniu w nim poznańskiej szkoły geografii w latach 1920-2005.

Bezimienną – domyślną komemoracją jest też płyta umieszczona na głazie w Ogrodzie Botanicznym UAM, honorująca osoby zasłużone dla Ogrodu (wśród nich prof. Zygmunt Czubiński, prof. Adam Wodziczko, inżynier Waław Zembal).

Wykładowcom tajnego nauczania podczas II wojny światowej bezimiennie oddają hołd tablice wiszące w krużgankach kościoła akademickiego Dominikanów w Poznaniu, w byłym Szpitalu Wolskim w Warszawie, na kamienicach w Warszawie, Krakowie i w Kielcach (m.in. prof. Kazimierz Chodynicki, prof. Antoni Gałeczki, prof. Gerard Labuda, prof. Jerzy Suszko), a tablice w Edynburgu upamiętniające istnienie Polskiego Wydziału Lekarskiego na tamtejszym Uniwersytecie w czasie II wojny światowej bezimiennie czczą pamięć jego wykładowców: prof. Antoniego Tomasza Jurasza, prof. Leona Laknera, prof. Adama Straszyńskiego i doc. Wiktora Tomaszewskiego.

Następną kategorię upamiętnień materialnych nieruchomości stanowią pomniki. Wśród nich są pomniki-ławeczki z postaciami uczonych zasłużonych dla Uniwersytetu Poznańskiego. Uhonorowano w ten sposób jego założycieli: Heliodora Świącickiego (w Poznaniu i Śremie), Stanisława Kozierowskiego, Józefa Kostrzewskiego i Michała Sobeskiego.

Wśród komemoracji materialnych są też głazy narzutowe z inskrypcjami bezpośrednio rytymi w kamieniu oraz murale poświęcone poecie Stanisławowi Barańczakowi, zdobiące ściany budynków w centrum Poznania.

Tę grupę upamiętnień zamykają pomniki przyrody – drzewa pamięci rosnące m.in. na terenach UAM – w Ogrodzie Botanicznym i obok budynków wydziałów: Biologii, Historycznego oraz Nauk Geograficznych i Geologicznych. W kilku miastach w Polsce rosną, posadzone w ramach Programu „Katyń... ocalić od zapomnienia”, Dęby Pamięci. Dwa z nich, posadzone przy Uniwersytecie Przyrodniczym w Poznaniu czczą pamięć profesorów: Jana Wiertelaka oraz Edwarda Ralskiego, a kolejne upamiętniają profesorów: Janusza Libickiego (w Oleśnicy), Marcina Zielińskiego (w Krakowie) oraz Tadeusza Żuralskiego (w Olsztynie).

W sąsiedztwie drzew pamiętkowych umieszczane są tabliczki informacyjne (metalowe, drewniane lub z tworzywa) z imieniem i nazwiskiem uhonorowanej osoby.

W publikacji uwzględniono też pamiątkowe drzewa, z tabliczkami nie wskazującymi wprost osób upamiętnionych. I tak: dwa drzewa osobiście posadzili obok budynku Collegium Historicum w 2014 r. inicjatorzy wzajemnego uhonorowania rektor prof. Bronisław Marciniak oraz dziekan prof. Kazimierz Ilski. Kolejne drzewo, surmia *Henricus*, zostało posadzone w tym samym roku na skwerze przed Collegium Geographicum z okazji X-lecia Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych i honoruje ono prof. Henryka Rogackiego.

Po upamiętnieniach materialnych nieruchomości zestawione są instytucje i obiekty patronackie wraz ze znajdującymi się w nich komemoracjami nieruchomymi i ruchomymi. W tej grupie najpierw uszeregowano upamiętnienia patronackie dotyczące budynków (uczelni, instytutu, kolegiów, sal wykładowych, szpitali, bibliotek, szkół, izby edukacyjnej, aptek, pracowni, muzeum, galerii sztuki, izb pamięci), a następnie pozostałe patronackie, znajdujące się w wolnej przestrzeni (rezerwaty przyrody, parki, skwery, place i ulice).

W budynkach, zarówno na zewnętrznych ścianach gmachów, jak i w holach, korytarzach oraz w salach i przy wejściach do nich wiszą tablice komemoracyjne, informacyjne i biograficzne uczonych, a także inskrypcje, informujące o patronacie.

Szkoły czczą pamięć patronów poprzez tworzenie kącików pamięci i sal. W nich, prócz pamiątek z życia osobistego i zawodowego uczonych, przechowywane są też plakaty i medale pamiątkowe oraz – jak w przypadku szkoły im. prof. Adama Wodziczki w Gnieźnie – popiersie profesora. W gablotach umieszczonych w gabinetach dyrektorów szkół i w holach wiszą sztandary szkolne.

W rezerwach, parkach i skwerach, którym nadano imiona uczonych, prócz tablic informacyjnych, jak w Ogrodzie Botanicznym im. prof. Stanisława Lisowskiego w Kisangani czy rezerwacie przyrody im. prof. Zygmunta Tobolewskiego w Borach Tucholskich, znajdują się również materialne komemoracje, związane z patronatami, są to: pomnik prof. Janusza Ziółkowskiego na skwerze jego imienia, głazy narzutowe z inskrypcjami o patronach Obszarów Ochrony Ścisłej – prof. Zygmuncie Czubińskim i prof. Adamie Wodziczce w Wielkopolskim oraz Wolińskim Parku Narodowym. Również na placu noszącym imię prof. Kazimierza Nowakowskiego jest głaz z upamiętniającymi go tablicami.

Wielu uczonych Uniwersytetu jest upamiętnionych w przestrzeni miast nazwami ulic, rond komunikacyjnych, jest też osiedle (dr. Franciszka Raszei w Chełmnie) i wzgórze (ks. dr. Stanisława Kozierowskiego w Międzyzdrojach). Niekiedy na upamiętnienia te składają się, oprócz tablic informacyjnych, także tablice z podstawowymi danymi o uczonych (np. ulica prof. Jacka Rychlewskiego).

W trzeciej grupie skatalogowano komemoracje ruchome, niezwiązane z patronaczkimi instytucjami bądź obiektami, takie jak: maski pośmiertne, statuetki, medaliony i medale, plakaty, monety oraz znaczki. Wśród nich są medale wybite w 1923 r. na cześć prof. Heliodora Święcickiego, będące najstarszymi zachowanymi upamiętnieniami, spośród przedstawionych w książce komemoracji.

Niektóre z upamiętnień ruchomych znajdują się w przestrzeni publicznej na stałe (statuetka-medal z okazji 70-lecia UAM z wizerunkiem Heliodora Święcickiego na eks-

pozycji w Archiwum UAM) lub wystawiane są czasowo (np. medale na wystawach muzealnych), inne pochodzą ze zbiorów prywatnych albo zbiorów archiwalnych instytucji.

Wśród zgromadzonych medali, ze względu na technikę wykonania, rozróżnić można medale odlewnicze i bite. Mają one kształt okrągły lub nieregularny. Jeden z nich, wspomniany powyżej, jest połączeniem formy statuetki i medalu. Niektóre medale były spersonalizowane i zaprojektowane z nazwiskiem uhonorowanego, na innych (głównie wybitych seryjnie) napis był grawerowany, trawiony kwasem lub wykonany laserem już po odlewie lub wybiciu.

Medaliony są większe od medali, w kształcie okrągłym lub owalnym, plakiety są w kształcie nieregularnym. Zarówno medaliony, jak i plakiety bite są w metalu jednostronnie. W jednym przypadku (prof. Józef Kostrzewski) plakietka jest połączeniem metalu i emalii. Wśród statuetek, w większości metalowych, jedna jest wykonana ze szkła (prof. Marian Brzeziński).

Przedstawione w publikacji monety upamiętniają profesorów Heliodora Świącickiego i Zygmunta Vetulaniego. Wizerunek pierwszego rektora został utrwalony na monetach wybitych z okazji 90-lecia oraz 100-lecia utworzenia Uniwersytetu w Poznaniu. Monety upamiętniające prof. Vetulaniego, twórcę rezerwatu koników polskich, dedykowane są właśnie konikowi polskiemu, a w legendzie do numizmatów opisano zasługi profesora w restytucji tarpana leśnego.

Wśród upamiętnień ruchomych są również dwa znaczki wydane przez Poczta Polską. Pierwszy, z podobizną prof. Gerarda Labudy ukazał się w serii „Osiągnięcia nauki polskiej”, drugi, z wizerunkiem prof. Floriana Znanieckiego wydany został z okazji trzydziestej szóstej rocznicy jego śmierci.

Pamięć o uczonych utrwalona jest też w nazwach m.in. stowarzyszeń, fundacji, stypendiów, konkursów i nagród, których często byli fundatorami i te upamiętnienia są omówione w grupie upamiętnień patronackich niematerialnych, mimo że w kilku przypadkach towarzyszą im artefakty materialne (statuetka, medal).

Są w tej grupie również upamiętnienia, które występują w książce jednostkowo, jak na przykład Galeria Sztuki im. Andrzeja Niekrasza, Projekt „Cyfrowe Archiwum im. Józefa Burszty”, hufiec i spółdzielnia noszące imię dr. Franciszka Witaszka oraz metoda operacyjna *cystogastrostomia sposobem Jurasza*.

Wyjątkowa forma oddawania hołdu osobom zasłużonym dla nauki występuje u biologów zajmujących się taksonomią (m.in. botaników i zoologów). Nazwy nowo opisywanych rodzajów, gatunków (czasami niższych jednostek taksonomicznych) tworzone są od nazwisk wybitnych naukowców. Są to najczęściej mistrzowie, przyjaciele czy też współpracownicy osoby opisującej nowy dla nauki takson¹⁸.

Uwzględniono również tytuły honorowego obywatela miasta, spełniając postulaty żyjących uhonorowanych tym tytułem uczonych. Jest to najwyższe wyróżnienie

¹⁸ Czytelnik znajdzie w książce tylko tych profesorów, dla których nazwy nowo opisywanych rodzajów, gatunków są kolejną formą upamiętnienia. W Archiwum Wydziału Biologii UAM można znaleźć informacje o eponimach pozostałych pracowników Wydziału.

nadawane przez władze miast wybitnym osobom za wyjątkowe zasługi dla Polski i Poznania w dziedzinach gospodarki, kultury, sztuki, nauki i polityki. Nadanie zaszczytu wiąże się niekiedy z wręczeniem statuetki lub medalu i choć nie udało się dotrzeć do wszystkich upamiętnień wręczonych przy tej okazji, należy założyć, że wyróżnieni tym tytułem uczeni otrzymali takie materialne upamiętnienia. Tam, gdzie było to możliwe, umieszczono informację o wręczonym medalu okolicznościowym. Grupa upamiętnień związanych z nadaniem tytułu honorowego obywatela miasta zamyka wykaz komemoracji.

Komemoracje znajdujące się za granicą omówiono w poszczególnych grupach upamiętnień wraz z tymi znajdującymi się w Polsce. Jedyne odstępstwo zrobiono w przypadku licznych upamiętnień prof. Antoniego Tomasza Jurasza w Edynburgu. Wyodrębniono je po to, by zachować pamięć także o nieistniejących już dziś komemoracjach związanych z działalnością profesora w tym mieście.

Opisy komemoracji, w zależności od rodzaju, zawierają: dane fizyczne, adres oraz dodatkowe informacje. Pod opisem podano treść inskrypcji.

W opisach komemoracji materialnych zamieszczono informacje o materiałach, z jakich zostały wykonane (np. metal, kamień). W przypadku medali i monet podano rodzaj metalu lub nazwę stopu. Wymiary podano w centymetrach (zaokrąglone do pełnych jednostek) lub w przypadku mniejszych upamiętnień, np. medalu, znaczka – w milimetrach. W opisach gładów podano ich wysokość i obwód. Dokonano pomiarów większości artefaktów. W nielicznych przypadkach, z powodów braku możliwości sprawdzenia danych, opis obiektu nie zawiera tych informacji.

Adres obiektu w opisie uzupełniony jest o nazwę miejscowości tylko w przypadkach upamiętnień znajdujących się poza Poznaniem. W przypadku występowania wielu rodzajów upamiętnień w jednej lokalizacji (w instytucjach patronackich) przyjęto zasadę nierozdzielania komemoracji i umieszczania ich opisów pod adresem upamiętnienia patronackiego, z zachowaniem kolejności co do rodzaju upamiętnienia według przyjętego wyżej schematu. W tym wypadku opisuje się najpierw upamiętnienia na zewnątrz obiektów, następnie te znajdujące się wewnątrz.

Nazwy miejscowości i ich przynależność do powiatów podano zgodnie ze współczesnym nazewnictwem i podziałem administracyjnym, a nazwy wydziałów UAM, podobnie jak innych uczelni, zarówno w Poznaniu, jak i poza nim – zgodnie ze strukturą organizacyjną obowiązującą do 30 września 2019 r.

W opisie podano też, jeśli udało się ustalić, adnotacje o autorach i wykonawcach projektów, datę odsłonięcia upamiętnienia, posadzenia drzewa, nadania imienia instytucji lub sali, wybicia medalu, nadania honorowego obywatelstwa miasta itp.

Informacja o nadaniu lub odsłonięciu upamiętnienia dotyczy daty uroczystości, niekiedy odbywało się to w różnych terminach. W nielicznych przypadkach podaje się datę decyzji lub uchwały o nadaniu patronatu.

W odczytach inskrypcji na upamiętnieniach wspólnych wyróżniono pogrubioną czcionką nazwiska wszystkich osób, których biogramy znajdują się w tej publikacji.

W przypadku upamiętnienia wspólnego imiennego, pełen opis komemoracji (wraz z jej zdjęciem) umieszczono przy pierwszym wymienionym w niej nazwisku, a przy kolejnych dodano odwołanie. Przy komemoracji wspólnej bezimiennnej opis ze zdjęciem znajduje się przy pierwszym przyporządkowanym do niej nazwisku (z wyjątkiem tablicy Komisji Organizacyjnej UP zamieszczonej we *Wprowadzeniu*).

W komemoracjach wspólnych upamiętniających zarówno bezimienne osoby, jak i te wymienione z nazwiska, opis upamiętnienia znajduje się pod biogramem wymienionego na komemoracji uczonego (prof. Tadeusz Konopiński na tablicy upamiętniającej tajne nauczanie w Kielcach, tabliczka prof. Stanisława Pawłowskiego na pomniku „Oddali życie za Polskę” w Stęszewie, tabliczka prof. Marcina Zielińskiego na „Ścianie Pamięci” w Krakowie). Przy pozostałych osobach, dla których komemoracja ta jest domyślna, odsyła się do upamiętnienia imiennego z opisem¹⁹.

Jeśli na tablicy lub medalu upamiętnionych jest dwoje lub trojeuczonych, opis artefaktu zamieszczono przy pierwszej osobie w kolejności alfabetycznej, ale jego fotografię umieszczono przy każdym upamiętnionym. Wyjątek zrobiono przy tablicy ku czci prof. Aleksandra Kozikowskiego i prof. Leona Mroczkiewicza, umieszczając opis wraz z odczytem inskrypcji przy obu uczonych. W opisach tablic wiszących na zewnętrznych ścianach budynków podano informację, że znajdują się one na elewacji.

Przy odczytach inskrypcji nie trzymano się ściśle zasad instrukcji wydawniczej²⁰, ponieważ książka nie jest krytycznym wydaniem inskrypcji, lecz ma charakter półalbumowego wydawnictwa. Na potrzeby publikacji przyjęto następujące zasady przy odczycie inskrypcji i napisów: pod opisem podawana jest treść inskrypcji z zachowaniem grafii artefaktów (minuskuła, majuskuła, kursywa, dywiz), nie wyróżnia się kapitalików, koniec każdego wersu zaznaczono znakiem |, nowe pole inskrypcyjne oznaczono znakiem ||, uzupełnienia tekstu zaznaczono w nawiasach kwadratowych [].

Znakiem [s], tzn. *sic* oznaczono w inskrypcjach błędy, opustki w tekście inskrypcji oraz używa się go dla potwierdzenia, że taki zapis istnieje w tekście inskrypcji. Nie rozwijano skrótów powszechnie stosowanych (prof., dr, r., m.in., itd.).

Odczyty w większości wykonano z autopsji lub z nadesłanych fotografii. W kilku przypadkach dotyczących dziś już nieistniejących obiektów odczytu dokonano ze zdjęć komemoracji zamieszczonych we wcześniejszych publikacjach.

Zgromadzony w niniejszej książce materiał nie może być traktowany jako zamknięty zbiór upamiętnieńuczonych Uniwersytetu Poznańskiego i Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Nie sposób wykluczyć odnalezienia tablic przedwojennych, o których istnieniu wiemy z publikacji lub innych komemoracji, tak w kraju, jak i za granicą. Z całą pewnością odsłaniane będą kolejne tablice, sadzone drzewa pamiątkowe, przybędzie ulic i instytucji, którym patronować będą uczeni Uniwersytetu. Tym bardziej

¹⁹ Także *Aneks* zawiera wykaz wspólnych bezimiennych upamiętnieńuczonych wraz z nazwiskami osób do nich przyporządkowanych.

²⁰ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł epigraficznych*, oprac. J. Szymański i B. Trelińska, Lublin 2003.

że w Statucie UAM zapisano „Uniwersytet troszczy się o zachowanie pamięci o zasłużonych pracownikach, studentach, doktorantach i absolwentach”²¹.

*

Podczas pracy nad książką spotkałam się z życzliwością wielu osób, tak prywatnych, jak i będących przedstawicielami różnych instytucji. Z wieloma osobami współpracowałam osobiście. W trakcie gromadzenia materiału oraz sporządzania dokumentacji fotograficznej spotykałam się z ich przychylnością i zrozumieniem, często z dużym zaangażowaniem. Korzystałam również z uprzejmości wielu osób, z którymi nigdy się nie spotkałam, a od których otrzymałam wiele cennych informacji i fotografii zamieszczonych w niniejszej publikacji. Wszyscy oni mają duży udział w powstaniu niniejszej pracy. Serdecznie im dziękuję.

Słowa podziękowania kieruję do JM Rektora UAM profesora dr. hab. Andrzeja Lesickiego, który objął książkę patronatem. Uprzejmie dziękuję Prorektorowi UAM, przewodniczącemu Komitetu Organizacyjnego obchodów 100-lecia, profesorowi Tadeuszowi Wallasowi za przyjęcie publikacji w poczet wydawnictw jubileuszowych.

Serdeczne podziękowania składam również Dziekanowi Wydziału Historycznego profesorowi Kazimierzowi Ilskiemu, który życzliwie wspierał moje działania badawcze. Dziękuję dr Danucie Zydorek za merytoryczną i redakcyjną współpracę. Szczególnie dziękuję mojemu Mężowi, Córce i Synowi za pełne zrozumienia towarzyszenie mi w pracy nad książką.

Magdalena Król

*

Fotografie niepodpisane w publikacji wykonane są przez Magdalenę Król.

²¹ Statut Uniwersytetu, Rozdział III. Tradycja Uniwersytetu, § 10, pkt 2.